

Vokietijos kariuomenės tankai per NATO pratybas prie Papradės, į šiaurę nuo Vilniaus. Ten 1941 m. buvo nužudyti visi 850 žydų gyventojų.

DPA/KAY NIETFIELD

Istorinė našta

Praėjus 85 metams po įsiveržimo į TSRS, vokiečių karių dislokavimas Lietuvoje pažadina prisiminimus apie žydų žudynes. Ką daro Vokietijos kariuomenė?

MARITTA TKALEC

1941 m. birželio 22 d. užpuolusi Tarybų Sąjungą, Hitlerio Vokietija pradėjo didžiausią ir labiausiai niokojančią karinę kampaniją pasaulio istorijoje. Trys su puse milijono vokiečių karių per 1600 kilometrų ruožą peržengė sieną tarp Baltijos ir Juodosios jūrų.

Vokietijos vadovybė „Operaciją Barbarossa“ įsivaizdavo kaip „blitzkrieg“ (žaibo karą). Tačiau pergalės fantazijos baigėsi taip pat greitai, kaip ir prasidėjo. Jau spalio mėnesį Wehrmachto puolimas į Maskvą įstrigo, visiškai sustojo purve ir ledo. Lietuvoje, kuri nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. – pagal Hitlerio ir Stalino paktą – oficialiai buvo aneksuota kaip Sovietų Sąjungos dalis, su vokiečių įsiveržimu prasidėjo ypatingas holokausto etapas. Iš ten gyvenusių maždaug 220 000 žydų buvo nužudyta mažiausiai 200 000.

Lietuvoje taip pat pirmą kartą buvo sistemingai naikinamos ištisos bendruomenės. Iki 1941 m. rugpjūčio mėn. kaimo žydų gyventojai buvo beveik visiškai išnaikinti, o iki lapkričio mėn. – ir miestų. Vietiniai kolaborantai aktyviai dalyvavo šiame procese. Istorikai kalba apie rekordišką 95 procentų „naikinimo efektyvumą“.

Lietuvos gyventojai entuziastingai sutiko Wehrmachtą. Nacistai, kurie „galutinį žydų klausimo sprendimą“ paskelbė valstybės tikslu, ten susidūrė su ryškiai antisemitizmu. Nuo 1940 m. Berlyne veikęs „Lietuvos aktyvistų frontas“ buvo pasirengęs perimti valdžią Wehrmachto sparnuose. Kaip ir daugelis ukrainiečių, nemažai lietuvių puoselėjo viltį, kad Hitleris jiems suteiks galimybę turėti savo valstybę. Nacionalistinės jėgos svajavo apie pagal fašistinį modelį atnaujintą bendruomenę – be žydų.

Fašistinė valstybė Savo 2011 m. išleistame pagrindiniame veikalė „Vokietijos okupacinė politika Lietuvoje 1941–1944 m.“ istorikas Christophas Dieckmannas vertina lietuvių siekį sukurti homogenišką nacionalinę valstybę kaip pagrindinį motyvą bendradarbiauti su vokiečių okupantais. Pasak Dieckmanno, tiek vokiečių, tiek lietuvių požiūriu „lūkesčių ir tikslų perspektyvos pakankamai sutapo“. Visų pirma „bendras antisovietinis, antipoloniškas ir antisemitinis nusistatymas“ kaip „bendras priešų apibrėžimas“ lėmė lietuvių dalyvavimą „įvairiuose masiniuose nusikaltimuose“.

Kitai nei Ukrainoje, prieš vokiečių įsiveržimą Lietuvoje pogromų nebuvo. Tačiau lietuvių nacionalistai noriai priėmė atitinkamus Reicho saugumo pagrindinės valdybos vadovo Reinhardo Heydricho raginimus ir jau pirmosiomis vokiečių valdymo dienomis nužudė apie 800 žydų.

Vilniuje vokiečių rankose atsidūrė 70 000 žydų. Ten jau 1941 m. birželio 29 d. Lietuvos piliečių komitetas svarstė geto įkūrimo klausimą. Vokiečių civilinė administracija, kuri rugpjūčio 1 d. pakeitė karinę administraciją, susidėjo tik iš kelių asmenų. Dieckmann rašo, kad žydų turto plėšimas ir grobimas buvo ta sritis, „kurioje ne žydų visuomenės įsitraukimas į žydų persekiojimą buvo didžiausias“.

Taigi vietinių Lietuvos komisijų, skirtų žydų nuosavybei likviduoti, nariai pasirūpino, kad patys neliktų nuskriausti. Lietuviai įsigydavo žydų nuosavybę už juokingas kainas arba ją vogdavo, dažniausiai iškart po to, kai žydai būdavo išvežami į netoliese esančias sušaudymo vietas, ir apsigyveno tuščiuose namuose. Kadangi vokiečių okupantai dalį grobio pasisavindavo patys, buvo išleistas įsakymas uždrausti tokį pasisavinimą. Pasak Dieckmanno, įsakymo įgyvendinimas žlugo dėl to, kad vokiečiai „draudimo įgyvendinimui buvo priklausomi nuo tų, kurie patys dalyvavo grobio pasisavinime“.

1941 m. rugsėjo mėn. getas buvo perkeltas iš Vilniaus į užmiestį. Didžioji dauguma iš maždaug 40 000–60 000 ten suvartų žmonių buvo sistemingai sušaudyta netoliese esančiuose Panerių (Ponary) miškuose. Nedaugelis, kuriems pavyko pabėgti, bandė prisijungti prie sovietinių partizanų grupių. Daugelis ten taip pat kentėjo nuo (oficialiai uždrausto) antisemitizmo.

Vien tik Rudnikų (Rūdinkų) miškuose, į pietus nuo Vilniaus, pasak Dieckmanno, veikė vienuolika partizanų grupių, iš kurių keturios daugiausia sudarė žydai. Jie įrengė įtvirtintas žemines slėptuves, organizavo savo išgyvenimą, puldinėjo kaimus ir vokiečių sandėlius, kad gautų maisto, kontrabanda gabeno ginklus arba juos vogė iš Lietuvos savisaugos pajėgų ir vykdė sabotažo aktus prieš vokiečių ir lietuvių žudikų bendriją. Jie perkirpdavo telefono laidus, griovė tiltus arba blokavo kelius.

Miškuose veikusios žydų grupuotės, pasak Dieckmanno, buvo ypatingos, nes kurį laiką išlaikė savo autonomiją ir kultūrą: „Jos tarpusavyje kalbėjo jidiš, neslėpė savo žydiškumo ar sionistinių idealų ir jose buvo neįprastai daug moterų.“

Išliko tik vienos iš jidiš kalba kalbėjusių grupių slėptuvės, vadinamos „fortu“, liekanos. Fania Yocheles Brantsovsky (1922–2024), buvusi gyventoja ir partizanė, daugelį metų vedė tūkstančius lankytojų į šias urvas. Ji pasakojo jų istoriją – ne tik vokiečių okupacijos laikotarpiu, bet ir kovodama su iš įvairių pusių skatinamu istorijos užmaršumu ar iškraipymu.

1944 m. rudenį Tarybų armija vėl išvarė vokiečius ir vėl įtvirtino daugelio lietuvių nekenčiamą sovietinį režimą. 1990 m. kovo 11 d. Lietuva buvo pirmoji iš 15 sovietinių respublikų, kuri atsiskyrė nuo Maskvos ir paskelbė savo nepriklausomybę. 2004 m. atgimusias Baltijos valstybės – Lietuva, Estija ir Latvija – įstojo į NATO.

Atsižvelgiant į šį istorinį kontekstą, fiziniai žydų pasipriešinimo liudininkai nerimauja, nes Vokietijos kariuomenė pagal NATO mandatą į Lietuvą dislokuoja nuolatinę 5000 karių kovinę brigadą. Pagrindinė dislokacijos vieta ir kareivinės yra būtent tame pačiame Rudnikų miške. „Forto“ žemės urvai taps dalimi manevrų poligono, kurį ateityje naudos Vokietijos kariuomenė. Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms jis tarnauja kaip pratybų poligonas. Lietuvos gyventojai palankiai vertina nuolatinę Vokietijos kovinių pajėgų buvimą.

Gynybos ministras Borisas Pistorius (SPD) vadina brigadą „laikmečio lūžio“ pagrindiniu projektu ir pabrėžia būtinybę užtikrinti patikimą atgrasymą „revisionistinei ir imperialistinei Rusijai“, vadovaujama prezidento Putino.

Tačiau buvusių pasipriešinimo kovotojų palikuonys yra susirūpinę, ir ne tik jie: ar paskutiniai, net Lietuvos vyriausybės neįvertinti pėdsakai, primenantys tų, kurie bandė pasipriešinti genocidui pasiryžusiam priešui, didvyriškumą, bus išsaugoti, ar galutinai sutrypti vokiečių kareivių ir tankų?

Šie perspėjimai pasiekia visuomenę, be kita ko, per nepriklausomą internetinį portalą [DefendingHistory.com](https://www.defendinghistory.com/), kurį 2009 m. įkūrė jidiš ir holokausto tyrinėtojas profesorius Dovid Katz. 2026 m. balandžio 26 d. straipsnyje rašoma: „Tai puiki proga Vokietijai – ir tūkstančiams jaunų karių, siunčiamų „atgal į Rytus“ – pasimokyti apie Holokaustą Lietuvoje ir už jos ribų bei informuoti kitus apie tai. Įskaitant ir nepaprastą žydų pasipriešinimo istoriją.“

Fania Brantsovsky pastaruoju metu taip pat nerimavo dėl „istorijos užmaršties ar iškraipymo“. Buvusi partizanė ir Holokausto išgyvenusi moteris buvo pagerbta Lietuvoje, Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje už savo švietimo veiklą kaip liudytoja, o Vokietijos prezidentas jai suteikė Federalinį nuopelnų kryžį. Ji mirė 2024 m., sulaukusi 102 metų. Tačiau prieš mirtį ji buvo šmeižiama kaip Lietuvos interesų „išdavikė“ ir kaltinama tariamais „karo nusikaltimais“, nors oficialus kaltinimas nebuvo pareikštas. Kaltinimai buvo susiję su partizanų sabotažo akcijomis.

Politinis švietimas Kampanijos prieš Fanią Brantsovską ir kitus žydų pasipriešinimo kovotojus prasidėjo Lietuvai įstojus į NATO, tuo pačiu metu, kai šalyje stiprėjo kraštutinės dešinėsios ir fašistinės jėgos. 2011 m. Izraelio Holokausto memorialas „Yad Vashem“ atšaukė planuotą Lietuvos ministro pirmininko kvietimą, nes tuo metu prie antisemitinių kurstyčių prisidėjo ir Lietuvos policijos pajėgos. 2025 m. gruodžio mėn. Lietuvos teismas nuteisė valdančiojoje koalicijoje esančios populistinės partijos „Nemuno aušra“ pirmininką Remigijų Zemaitaitį už antisemitinį kurstyčių ir nacių nusikaltimų menkinimą.

Kadangi Vokietijos kariuomenė yra įsikūrusi netoli buvusio partizanų stovyklos, ji turi spręsti, kaip elgtis su žydų pasipriešinimo liudijimais. Lapkričio mėnesį „Die Linke“ frakcija Bundestage bandė gauti informaciją iš Vokietijos vyriausybės pateikdama trumpą užklausa.

Atsakyme bendrais bruožais teigiama, kad kritinis požiūris į nacionalsocializmo laikotarpį, holokaustą ir Wehrmachto vaidmenį nacionalsocializme yra „pagrindinė Bundeswehros istorinio-politinio švietimo dalis“. 45-oji tankų brigada, kaip ir visos tarnybos, reguliariai rengia istorinio-politinio švietimo užsiėmimus. Nurodoma 45-osios tankų brigados bendradarbiavimas su žydų nevyriausybine organizacija MACEVA, kuri užsiima žydų kapinių išsaugojimu Lietuvoje.

O konkrečiai? Jei poligonas bus naudojamas nuo 2027 m., „vietos istorija turėtų įgyti didesnę reikšmę šių mokymų metu“. Vokietijos vyriausybė pritaria buvusio partizanų stovyklos išsaugojimui kaip mokymosi ir atminties vietai: „Lietuvos vyriausybės buvo paprašyta įvertinti atitinkamos teritorijos apsaugos poreikį ir į tai atsižvelgti tolesnių planų metu. Kaip būsima poligono naudotoja, Vokietijos ginkluotosios pajėgos pasisakys už istorinės vietos apsaugą ir išsaugojimą.“

Beje, Lietuva yra atsakinga už infrastruktūrą, o nekilnojamas turtas su istorine miško stovykla ribojasi tiesiogiai su Lietuvos pajėgų naudojamu poligonu. Lietuva ketina atitinkamą teritoriją pažymėti informaciniais ženklais. Ji turėtų būti išimta iš pratybų ir prieinama visuomenei. Kitaip tariant: mes ir mūsų Bundeswehros su tuo turime mažai arba visai nieko bendro.

Taigi, ženklinimas. Šis į nekenksmingą sritį perkeliamas atvejis atskleidžia, kokią istorinę našta neša naujoji Vokietijos ir Lietuvos karinė partnerystė NATO rytiniame flange. Drovus elgesys su žydų pasipriešinimo paveldu turėtų suteikti naujos medžiagos Rusijos naratyvui apie kovą su fašizmu, kuris taip pat pateisina karą Ukrainoje.